

הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

השמיטה במהלך הדורות¹

א. השמיטה מדאורייתא – מצווה בין אדם לחברו

בין כל המצוות התלויות בארץ תופסת מקום מיוחד מצוות השמיטה, הן מצד היקפה והן מצד השפעתה על המבנה הכלכלי, החברתי והמחשבתי כאחד. מקובלת היא החלוקה של המצוות למצוות שבין אדם למקום ומצוות שבין אדם לחבירו². גדולה מצוה זו של שביעית, שכרוכים ומשתלבים בה שני התכנים גם יחד; וכמבנה-על המזדקף ועולה מעל גבי שני תכנים אלה - מצוה שבין אדם לעצמו, בהיותה מיועדת לפתוח לאדם אופקים חדשים לשלמות ולהשתלמות.

ראוי לציין, שעלינו לסקור את המצוה בהיקפה המלא, וזהו: א. שמיטת כספים בצד שמיטת הקרקע; ו-ב. היובל כגולת הכותרת של שבע שביעיות של שבתות השנים. רק בעטיים של תנאים לא נורמליים, מנקודת ראות של התורה כנתינתה - נתפרדה המצוה לחלקים, ונשארה לפנינו כמחייבת למעשה, רק שמיטת קרקעות.

נכוון איפוא את המחשבה למצוה **בהיקפה ובשלמותה**. ראשית, מתבלט לפנינו במצוה האספקט **החברותי**. שבת הארץ היא השבתת הקנין הפרטי מכל פרי שנה זו: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך". אם במשך ששת שנות המעשה צצו וקמו ניגודים מעמדיים, הרי הם בטלים ומבוטלים כלפי שנה זו, אין זכות לאדון יותר מאשר לעבד, לאזרח - יותר מאשר לגר; הניגודים החברותיים אף הם, המתפתחים כרגיל בד בבד עם הבדל המעמדות הכלכליים, כאילו נמוגים

1. נדפס לראשונה בספר "בצאת השנה", הוצאת היכל שלמה, תש"ד, ובספר "קטיף שביעית", הוצאת מכון התורה והארץ, תשס"ז. וכאן בתוספת עריכת כותרות לפרקים.
2. עיין רמב"ם בפירוש המשנה, פאה פ"א מ"א.

למשך שנה זו, ואף מוקהים כלפי השפעת המצוה בשטח זה. ע"י מצוה זו הרי גם אותו סכום כספים, שהיה יכול להצטבר ביד אחת עם ההצלחה המשקית והיצרנית וליצור הבדלים כלכליים ומעמדיים עמוקים, אינו יכול להשאיר במצב זה לאורך ימים. ראשית, התורה אוסרת אצירת כספים כאבן שאין לה הופכין בעוד שיש מישהו שזקוק להם בשעה זו. מצווה אתה ועומד להלוותם לו. והלואה זו צריכה להיעשות ללא כל תגמול, שהרי הריבית אסרה תורה בכל חומרת הדין ובכמה אזהרות על הלווה, המלוה והעדים. אך בזה בלבד לא הסתפקה התורה, והנה יחד עם שמיטת קרקע והפקר היבול - באה מצות השמטת הכספים, שעל ידה כל החובות אשר לא נגבו עד סוף שנת השמיטה פוקעים, ואין בהם זכות גבייה.

ומה נפלאים בעינינו ביטויי התורה בקשר למצוה זו, כיצד הזהירה את הנמנע מלהלוות מחמת חשש זה שלא יחזור אליו החוב; היא מכנה התנהגות זו בביטוי החמור ביותר, המצוי רק כלפי מעשים אשר המגונה בהם בולט ומוסכם - "דבר בליעל": "השמר לך פן יהיה לך דבר עם לבנד בליעל לאמור: קרבה שנת השבע שנת השמיטה ורעה עינד באחיד האביון ולא תתן לו"³.

הגע עצמך: אדם עמל ויגע עד אשר צבר איזה סכום שהוא: הרי כבר הזהירה התורה על תרמית ומרמה, על עושק שכר שכיר וכל כיוצ"ב, הרי חייבה על משא-ומתן באמונה, על הן צדק ולא צדק. הממון אשר עם כל זאת הצטבר בידי מישהו - הוא איפוא כספו אשר זכה בו בצדק וביגיעה. והנה אתה מחייבו להלוותו לחבירו וללא כל טובת הנאה. והוא עושה זאת בלב שלם, הוא אינו תובע לעצמו שום חלק ברווחים שיתכן שכסף זה יכניס לחבירו. רק מחשבה אחת מכרסמת בלבו, רק דבר אחד הוא מעונין להבטיח לעצמו: שאכן יחזור אליו כספו, כספו הוא ללא רווחים שהם, שלא יזכה חבירו בחינם ביגיע כפיו ועמלו. מהלך המחשבה הטבעית שלנו היה נוטה לתת לו הצדקה מלאה. אולם לא כן היא מחשבת התורה: "דבר בליעל" הוא כי יעלה על לבך דבר זה. היא תובעת ממך מאור פנים וטוב לב בשעת מתן ההלואה, למרות ידיעתך שהיא תלך לאיבוד;

ההולך בדרך התורה, אשר ישמור על קיום מצוה זו לאחר תוקף האזהרה שבה - לא פחות מאשר על מצוה אחרת - יבצע מהפכה חברותית שלמה, אשר באורח שקט ומבלי נקיטת אמצעי אלימות תבטל במחי-יד את הניגודים

3. דברים טו, ט.

הכלכליים והחברותיים אשר החברה האנושית מאז ועד היום כל כך מתחבטת בהם. עם הסתיים שנת השמיטה מתחיל שוב מהלך העבודה והיצירה של העם כולו במצב אשר לכל אחד כמעט אותם האמצעים.

ואם אין עוד די בכך, והאמצעי של מצות שמיטת כספים אינו יכול להיות מופעל אלא כלפי ממון הנמצא בעין, אבל לא כלפי כספים שהושקעו ברכישת קרקעות, שם עדיין נשארו ניגודים בולטים בין האחד אשר הצליח לרכז בידו הקרקעות לבין השני אשר נאלץ למכרם לו - באה מצות היובל, וחוזר כל אחד אל אחוזתו ואל משפחתו. וכל העיסקות - אשר על ידן יכלו להתרכז קרקעות ביד אחת לעומת שכבה אחרת של האוכלוסיה שהתדלדלה - בטלות ומבוטלות, ושוב עומד כל אחד על נחלת אבותיו מוכן להתחיל את הדף מחדש.

הרי לנו המצוה מבחינת "בין אדם לחברו". מה רב הוא כח התורה אשר השכיחה במצוות אלה של שמיטה ויובל להושיט בקנה את פתרון בעיית הניגודים בחברה, הסדר היחסים בין עני ועשיר, אשר כל חכמי הכלכלה מתלבטים בזה ללא מוצא.

ב. השמיטה מדאורייתא – מצווה בין אדם למקום

לא פחות מזה חשיבות המצוה מצד ה"בין אדם למקום". "שבת הארץ" באה בתוקף של "שבת לה"⁴. אין הצדקה ולא יהיה תוקף לתביעה זו, של ביטול קנין הפרט בשנה זו - אלא בנימוק: "כי לי הארץ"⁵ - שאין האדמה שלנו ולא כח העשייה שלנו. "לה' הארץ ומלוואה, תבל ויושבי בה" - אנו שלו ומשלו נתנו. המקיים המצוה מחזיר את הבעלות למי שנתנה לו - הוא מכריז על ידי זה שהוא מכיר במרותו ובריבונותו של אדון העולמים כולם, להלכה ולמעשה; רק "המאמין השלם" יהא לו כח לקיים המצוה במלוואה, ובזאת ייבחן; "גבורי כח עושי דברו". במה הכתוב מדבר? א"ר יצחק: בשומרי שביעית הכתוב מדבר וכו'. ודין חמי חקליה ביירא, כרמיה ביירא, ויהיב ארנונא ושתיק - יש לך גבור מזה?⁶

אולם לא זו בלבד; נוסף על פתיחת היד שמצוה זו דורשת מהאדם - נחוצה כאן גם מדה עצומה של בטחון בהשגחת ה' היום יומית. "וכי תאמרו מה נאכל

4. ויקרא כה, ב.

5. ויקרא כה, כג.

6. ויקרא רבה פרשה א פ"א.

בשנה השביעית⁷ - שאלה זו נעמדת באופן טבעי עם הכניסה לשנה זאת, אשר נוסף על הפקר הפרי - אסורה בזריעה, וממילא אין גם תבואה מופקרת בשדה. כתשובה לשאלה זו מבטיחה התורה: "וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים"⁸. יש כאן הבטחה על גילוי השגחה שלא כדרך הטבע, כפי שהסבירו זאת יפה המפרשים. זה בא להוציא מידי מחשבה שתכנה של שמיטת קרקע היא כפי מה שנהוג אצל חקלאים להוביר השדה מדי פעם - הברכה מובטחת דוקא בשנה **הששית**, שהיא לפי מחזור הזריעה השנה הכי מנוצלת, והאדמה נמצאת במצב דלדול בהחלט. ברכה שבאה במיוחד בשנה זו - אין להבינה בשום אופן בדרך הטבע, ויש בזה איפוא משום **השגחה** גלויה. אולם בכדי לזכות לברכת שמים זו נחוץ להתאזר **לפני כן** במדת **בטחון** העשוי ללא חת שאכן תשלח הברכה בשנה הזאת.

מאלפים בזה דבריו של אותו גאון ר' יוסף יוזל הורביץ זצ"ל מנובהורדוק. הוא מתעכב על שאלת התורה ותשובתה בנדון זה, ושואל: הרי לכאורה כל דברי התורה בזה הם מיותרים. מאחר שהתורה אומרת שתשלח ברכה בשנה הששית, ממילא הרי דבר זה יראה כל רואה, ושוב לא ישאלו כלל השאלה, מה נאכל? שכן התשובה נראית בעליל בברכה שנשתלחה בשנה הששית. אלא שהענין הוא מדת הבטחון שלא ידאגו דאגת מחר, ושיוכלו להוכיח כי הבוטח בה' לא ידע מחסור. שכן הרי מתקבל על הדעת שיהודי שומר תורה, בבואו לחשוב על הצורך לשמור מצות ה' של שמיטה - ינסה **לפתור לעצמו** את קושיית "מה נאכל בשנה השביעית", ויתחיל לאגור תבואה בחשכו מפיתו במשך כל השנים, בכדי להתכונן לשנת השבע לקיים המצוה של שמיטת הקרקע; ולא בזה רצתה תורה; היא רצתה שיכנס לקיומה של מצות השמיטה מתוך לב סמוך ובטוח שאין מעצור לה' להושיע. והרי אם ידאג לעצמו להכין לו לשנת השבע - שוב לא תשלח לו הברכה כלל בשנה הששית, והאיך יוכל להוכיח בהשגחה? והאיך תוברר עמידתו בניסוי באמונתו השלמה בהשגחה? - הוי אומר, בזה שינהג בכל השנים **מנהג רגיל**, שלא יאגור ולא יאסוף, לא יתכונן לקראת שנת השמיטה. שיהא בטוח ששומר מצוה לא ידע דבר רע, ושתקויים בו הברכה בשנה הששית, בניגוד לכל החישובים וההסברים הטבעיים. וזה, ורק זה - שיגלה בטחונו המלא ובלתי מזועזע בה' אלוקי עולם

7. ויקרא כה, כ.

8. ויקרא כה, כא.

ובהשגחתו - הוא הוא שיזכה באמת לגילוי ההשגחה: "וצויתני את ברכתי בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים".

מכאן אנו למדים שכל תכנון, ויהא זה גם במסגרת ההלכה, בניצול נסיון חקלאי והישגי מדע, בכדי "לפתור", כביכול, את **בעיית השמיטה** - הוא מנוגד לעצם המצוה, למטרתה ולרוחה. אין השמיטה בעיה שניתנה לנו בכדי להתגבר עליה בדרכי עקיפין. אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו, ולא בכדי להכביד על ישראל היא באה. היא **מבחן** רב ערך, מבחן **האמונה** ומבחן **הבטחון**. היא יחד עם זה **אמצעי** בידי ההשגחה העליונה, בכדי להביא לידי גילוייה הבלתי מפוקפק בעולמנו. כל התחכמות, כל תכנון שתכנו למעט או לבטל את הקשיים המעשיים שהמצוה מעמידה בפני האדם מישראל - היא עשיית פלסתר של הכוונה העיקרית שבמצוה זו, ולא זה הוא רצון התורה. הרי לנו המצוה מבחינת "בין אדם למקום".

ג. השמיטה מדאורייתא – מצווה בין אדם לעצמו

תיקון החברה המושג ע"י מצוה זו, קודם לו בעצם **תיקון האדם**. גדול הוא המבחן אשר **המלוה** עומד בו בתיתו כספו על קרן הצבי, גדול הוא הנסיון אשר **הקונה** מתנסה בו בהחזירו הקרקעות ביובל, וכח רב של "עושי דברו" מתגלה אצל בעל הפרדס והכרם בהפקירו היבול לכל דכפין. והעובר דרך נסיונות אלה מתעלה ומתרומם, משתפר ומשתלם.

הוא הדין העומד בנסיון "וכי תאמרו מה נאכל". המגלה אמונתו ובטחונו **בהמנעו** מזריעה הוא מתחסן כלפי ימי **המעשה**. כשיצא לשדה לחרוש חרישו ולזרוע זרעו - גם אז ידע כי לא כוחו ועוצם ידו עשו לו את החיל הזה. אמונה זו סדר זרעים שמאמין בחיי העולמים **וזרע!** הנה כי כן מתגלה כאן התוכן ש"בין אדם לעצמו".

והנה עוד דבר רב ערך מושג במצות השמיטה, והוא: שחרורו של האיכר לשנה אחת מהעבודה החקלאית השוטפת ומתן אפשרות להתכנסות בבתי מדרש לשם התרעננות רוחנית. היזכרות במה שנלמד מאז מגירסא דינקותא, ואפשרות של השתלמות נוספת בלימוד, במחשבה ובמדות. מה נפלא הדבר בעמוד האדם על ההכרה כי לא נקרא כשור לעול וכחמור למשא, כי גם לו שמור מקום בבית המדרש, כי גם לו ניתנה תורה - לא רק מצד ה"לשמור ולעשות", כי אם גם מצד ה"ללמוד וללמד".

כוונת התורה בזה באה לידי גילוי בולט במצות "הקהל", "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות"⁹. כשכל העם אשר עסק בתורה במשך השנה מתאסף על נשיו וטפו לבית המקדש ושומע מפי האיש המרום בעם - מלך ישראל - את דברי התורה, ורואה עצמו "כאילו עתה נצטווה בה מפי הגבורה שומעה" (רמב"ם הל' חגיגה פ"ג ה"ו). שנה של התכונות רוחנית מעמידה את העם כאילו בפני קבלת התורה מחדש, מחדשת את מעמד הר סיני "שהמלך שליח הוא להשמיע דברי האל" (רמב"ם שם).
אשרי עין ראתה זאת;

ד. שמיטה מדרבנן - עמידה בניסיון ההסתפקות במועט

לא ניכנס לבירור פרטי המחלוקת וכן דרך ההכרעה להלכה על שמיטה בזמן הזה, שאין זה במסגרת המאמר. נסתפק רק בציינו שלפי המקובל בידינו על פי דעת רוב גדולי האחרונים, פסק ההלכה הוא כרבי¹⁰, ששמיטה בזה"ז **מדרבנן**. הטעם הוא: משום ששמיטה קשורה ביובל. ומכיון שאין יובל בזה"ז, שהיא תלויה בתנאי של "כל יושביה עליה" - ממילא גם שמיטה אינה מן התורה אלא מדרבנן בתור "זכר לשמיטה"¹¹ דאורייתא

ראוי לעמוד על תוכן תקנת חכמים זו, שהיא מצד אחד כוללת בתוכה את אותם הערכים הרוחניים והנסיונות שבדאורייתא - כל דתיקון כעין דאורייתא תיקון. ויתרה תקנה זו על דאורייתא, בהעמידה את העם במבחן עוד יותר גדול. שכן כבר עמדו גדולי האחרונים שאין הבטחת השי"ת על הברכה אלא בזמן שהיתה המצוה מן התורה. כמה אומץ לב וכמה מסירות נפש גילו חז"ל במצאם לנכון להעמיס על העם שבציון קיום מצוה זו שהיא כל כך מקיפה ודורשת כל כך כוחות נפשיים עצומים בכדי לקיימה, רק מצד **זכר** לשמיטה מן התורה!;

וישראל קדושים סברו וקבלו על עצמם באהבה מצוה זו, למרות הקשיים העצומים הכרוכים בה, ולא חשו לאותה שאלה נוקבת ו"כי תאמרו מה נאכל" -שאלה שהתורה עצמה לא מצאה תשובה אחרת חוץ מזו של ו"צויתי" את ברכתני וכו'. והרי בזה"ז, כאמור, אין תשובה זו קיימת. ובכל זאת נכנסו מרצון לעולה של מצוה בכל פרטיה ודקדוקיה. ודאי ידעו חכמים וידע העם

9. דברים לא, י.

10. מועד קטן ב ע"ב.

11. גיטין לו ע"ב.

שהוברת השדות במשך שנה שלמה יש בה משום דלדול והתרוששות של היישוב בארץ, ולא נמנעו מזה. מסתבר שפעל כאן הרצון לקיים תשובת המשקל נגד הזלזול בשמיטות בבית הראשון, בעוד שהיה חיובה מן התורה, והברכה היתה מצויה כהבטחת ד'.

רשמים ברורים על מצב הדחק של היישוב בשמיטה אנו מוצאים בכמה מקומות, נציין איזה מהם: בויכוח לפני אלכסנדר מוקדון, כשנצחם גביהה בן פסיסא לגויים נאמר: ברחו והניחו שדותיהם כשהן זרועות וכו', ואותה שנה **שביעית היתה**. ציון השנה מראה בעליל שנס היה שם שמצאו סיפוקם בשנה זו שנת השביעית. וכן הנוסח בתוספתא אהלות¹²: **אותה שנה שביעית היתה**, הלכו עכו"ם לקרקסאות שלהם, והניחו שוק מלא פירות ובאו בני ישראל ובזזום. וכן יוצא מתוך הגמרא¹³ לענין עיבור השנה, שאין מעברין שנה שביעית מחמת הקושי בהשגת מזונות¹⁴. באופן בולט ביותר נראה המצב המדולדל של שנת השמיטה במדרש¹⁵: "ונגינות שותי שכר" – אלו עכו"ם שהן יושבים בבתי תרטיאות ובבתי קרקסאות, מאחר שהיו יושבין ואוכלין ושותין ומשתכרין, הן יושבים ומשוחין בי ומלעיגין בי וכו', ומכניסין את הגמל לטרטיאות שלהם והחלוקים שלו עליו, והן אומרים אלו לאלו: על מה זה מתאבל? והן אומרים: היהודים הללו שומרי שביעית הן, ואין להם ירק ואכלו החוחים של זה והוא מתאבל עליהם".

מכל זה אנו רואים שהישוב עמד בשנת השמיטה על סף הרעב, ואעפ"כ לא נמנעו מלגזור גזירה זו. ולא עוד אלא שגם גזרו גזירה נוספת לאיסור הספיחים. שלדעת הרמב"ם¹⁶ זה גם מוציא מכלל אפשרות זריעת ירקות לפני ראש השנה, שגם הם לדעתו בכלל איסור זה. אין אנו מוצאים גם בשום מקור שהשתמשו באיזו שהן הוראות היתר, בכדי להקל מחומר הקשיים שהשביעית מטילה. כך למשל, נזכרת פעולה של שליחי בי"ד שנשלחו להורדת פרי העץ והכנסתם לאוצר לחלק מזון ג' סעודות לכל אחד, אולם הן ברור שהיבול היה עולה לו היו משתמשים בשליחי בי"ד גם לעיבודים המותרים כגון השקאה וכיוצ"ב, מה שבעל הבית עצמו ודאי לא היה עושה לצורך היבול. אעפ"כ אין נזכר מזה. מכל שכן שאין אנו מוצאים שבית הדין ימנה את בעלי האילנות

12. תוספתא אהלות פי"ח הל' טז, והובא בר"ש אהלות פי"ח משנה ט.

13. סנהדרין יב ע"א.

14. עיין רש"י ורמב"ם שם.

15. איכה רבה פתיחתא יז.

16. הלכות שמיטה ויובל פי"ד הל' ב-ג.

עצמם בתור שליחי בי"ד לשם העיבודים המותרים, הורדת היבול וכו', כפי שנהגו כיום הרבה גם מהמקפידים שלא להשתמש בהיתר המכירה לעכו"ם. לא נזכר כמו כן כלום משימוש בהיתר מכירה עצמו, אף על פי שדעת גדולי האחרונים, שעליהם סומכים כיום, שזה מפקיע קדושת שביעית.

מכל זה רואים אנו ברורות שדעת חכמים לא היתה נוחה מחיפוש אחרי היתרים שיבטלו את תוכן השמיטה. תקנת החכמים בנויה אף היא במתכונת שמיטה דאורייתא, שענינה **לעמוד בנסיון**, ולא להתחמק ממנו ע"י הערמה. ומכל מקום יש הפרש בין שמיטה מן התורה לשמיטה דרבנן, כפי שיוצא מסוגיית הגמרא גיטין לו ע"ב ותוס' שם (ד"ה מי איכא) שלגבי שמיטה דאורייתא אין עושים בשום תנאי תקנה שתרוקן אותה מתוכנה, בעוד שבשמיטה דרבנן יש מקום לתקנה מעין זו, אם אין רואים ברירה אחרת.

ה. השמיטה מראשית ההתיישבות - היתרים של שעת הדחק

כבר מראשית ההתיישבות במאת השנים האחרונות עמדה בעיית השמיטה בפני היישוב הצעיר כמשהו שאין הצבור יכול לעמוד בו. אין בדורות האחרונים אותו כח עמידה והסתפקות שצינו את דורות הקדמונים, והיתה סכנה של ביטול היישוב בעודו בראשית התפתחותו.

אז צץ רעיון השמוש בהיתר המכירה, הבנוי על הנחה שבשביעית בזה"ז מדבריהם מועילה המכירה להפקיע מקדושת שביעית. אמנם היו רבים וגדולים שהתנגדו להיתר. גם הגדולים המתירים לא היה לבם שלם עמהם לעקור מצוה חביבה וחשובה זו של שביעית ע"י הערמה ועקיפה. מ"מ הוסכם הדבר ונתפשט ברוב רובו של היישוב, מתוך אותה הרגשה ששעת דחק זו שהיישוב נתון בה, מתירה ומכתיבה השימוש בהיתר, לא פחות מתקנת פרזבול בשעתה.

בשמיטות האחרונות הולכת ומשתכללת גם צורה אחרת של שימוש בהיתרים שלא ע"י מכירה, אלא תוך שימוש באותן צורות זריעה שבהן אין איסור זריעה בשביעית. וכן תוך ניצול הספיקות הקיימים בהלכה עצמה, שלפי הנקוט בידינו ששביעית בזה"ז דרבנן יש מקום להכריע הספק לקולא. הצורות האלה הן: זריעה מוקדמת של ירקות לפני ר"ה, וזה בהסתמכות על שיטת הר"ש המיקל בזה, שלא כרמב"ם, שלדעתו ה"ז בגזירת ספיחים, כאמור לעיל; זריעת תבואה בשינוי מחזור זרעים, וזה בהסתמכות על חידושו של החזו"א שזה דומה לספיחים העולים בשדה בור שאין בה גזירת ספיחים; זריעה במקום מקורה וגידולי מים, וזה בהסתמכות על הכרעת "פאת

השולחן" שבעיית הירושלמי בנידון מוכרעת לקולא בזה"ז; ועוד כמה היתרים בגזימה וזיבול, כפי שמבוארים פרטי הדברים בחוזרים המובאים להלן (בספר "בצאת השנה").

כל הצורות האלה יש להם נקודה אחת מכבידה, והיא: שהפרי הגדל דינו בהפקר ככל פירות הקדושים בקדושת שביעית, בעוד שהמשתמשים בהיתרים אלה כל מחשבתם לקחת את זה לשימוש לעצמם. יש כאן הכרח איפוא להרחיב את הדין של שלוחי בי"ד הנזכר בתוספתא גם על העיבודים, ולהשתמש בזה גם כלפי הבעלים עצמם, אעפ"י שיש כאן הערמה בולטת, וכמעט ביטול של הפקר הפרי למעשה, ברור שגם כאן הפרצה דחוקה, ואף בזה אין לראות פתרון קבע.

המחמירים ודאי שיש להם מקום לחששות גם בצורות היתר אלה, ואין צריך לומר שמבחינת הרעיונות העיקריים שהונחו במצות השמיטה, יש גם בדרך זה משום עקיפה על המצוה. לא נוכל לראות זאת אם כן אלא כדרך נוספת **לשעת הדחק**. והשוקל ישקול ויכריע, באיזו דרך של שימוש בהיתר, החששות יותר מעטים, והיא יותר מרווחת, מבחינת תפיסת הרע במיעוטו.

ו. היתרי שעת הדחק - משמרים את ההלכה לקראת קיומם המלא

הרבה פעמים אנו נפגשים בשאלה: במקום ללכת סחור סחור ובדרכי עקיפין והערמה, שבחשבון סופי ממילא מרוקנים המצוה מתוכנה, האם לא טוב היה לו היתה הרבנות מכריזה, שלפי מדת שעת הדחק הגובלת עם חיי נפש, בטלה השמיטה לפי שעה?

בעיקר נצרך בנידון לתת הסבר לבני הנוער, שיש להם הרגשה כאילו אנו באים להערים על התורה ועל עצמנו, ובמקום לנהוג בכנות וביושר לב, מעמידים פנים כאילו אנו מקיימים המצוה, בעוד שלמעשה עושים עצמנו רק לצחוק, בעשותנו מכירה בעוד שאין דעתנו למכור, או מסדרים שליחי בי"ד בעוד שאין אלה אלא אותם הבעלים בשינוי פורמלי קטן. המטרה העיקרית של התורה אינה קיימת שוב, ובמקום זה מסתבכים בסעיפי הלכות וסעיפי סעיפים שאין להם כאילו ולא כלום למה שכוונה התורה במצוה זו.

כתשובה לזה נאמר:

היהודי שומר התורה והמצוה אשר בעיניו דרישות ההלכה הן לא פחותות במעלה מחיובים וצרכים אחרים, הוא גומר ומחליט בלב שלם על המכירה, לאחר הבטחת התנאים הנחוצים להחזרת הקרקע לידו, וכן עם הבטחת זכות

ההתעסקות בקרקע כפי המותנה בשטר המכירה. כן מפקיר הוא היבול בלב שלם, וקבלת התשלום הוא עבור הטיפול כפי שהורשה והוסמך ע"ז בתור "שליח ביי"ד". דבר זה נהגו מקדמתא בישראל לענין מכירת חמץ, וכן נזכר כבר דבר זה בגמ' לענין מכירה לנכרי לשם הפקעה מן הבכורה.

יש לדעת שגם דרכי הוראה לשעת הדחק כפופים להלכה ולסדרי הוראה שהתורה וחז"ל קבעו. ולא רק אותם רעיונות נאצלים שאנחנו יכולים לעמוד עליהם במצוה זאת או אחרת הם תורה, כי גם אותן דרכי הוראה תורה הם, וגם בהם גנוזים ודאי אורות התורה, אף שהם עלומים לעתים מאתנו. עפ"י אותן נתיבות חכמה בלתי ידועות לנו, לפיהן העבירה פוגמת בנפש ובעולם כולו, והמצוה מביאה אורה לפרט ולכלל - יש השפעה ושינוי יסודי בין שנעשית המכירה בשדה לבין שלא נעשתה: העובד בשדה **ישראל** בשביעית - הרי זו עבירה עם כל הכרוך בזה, והעובד בשדה לאחר שנעשתה בו המכירה, ולפי סדרי ההוראה של העבודות המותרות ע"ז - שוב אינו עושה עבירה ואינו מביא לידי אותם פגמים שהעבירה גורמת.

ושאכן **דרך ההוראה** היא גם במקרה של שעת דחק באיסורים דרבנן, לא להכריז על ביטולם אלא למצוא דרכי עקיפין והיתר, אנו יכולים לראות לדוגמא מתקנת פרוזבול ע"י הלל. גם שם הגמרא¹⁷ מתקשה, איך יתכן שהלל יעקור בתקנתו דין התורה של שמיטת כספים, וראה בתוס' שם¹⁸, שביררו שבעצם אין בתקנת הלל משום שינוי וחידוש בגופה של ההלכה. המוסר שטרותיו לבי"ד - **מדין תורה** אינו משמט. אולם מכל מקום הגמרא שואלת, איך תיקן הלל לנהוג כך **בצורת קבע** "לעשות תקנה ללמד לעשות כן, שביטל בכך השמטת כספים שאמרה תורה"? כלומר, שאין לרוקן, ולו בדרכי עקיפין ודרכים שלכשעצמן יש להם יסוד הלכותי איתן - את מצוות התורה. וע"ז מתרצת הגמרא: בשביעית בזה"ז דרבנן. היינו, שכיון שהיא דרבנן - מותר כן להשתמש בדרכי עקיפין לפי דוחק השעה. אולם אף כאן רואים אנו שלא נעשתה ע"י הלל **עקירת** כל הדין של שמיטת כספים. ההלכה מבחינה **פורמלית** נשארה על מקומה, אלא שמבחינה **שימושית** פקע ערכה. מכאן אנו למדים שגם בשעת הדחק, **הדרך איננה עקירה אלא עקיפה**.

אם נתעמק בדבר נבין גם את התוכן **ההגיוני** של גישה זו של ההלכה, ההוראה של שעת דחק אינה באה לדחוק רגלה של ההלכה לכשיחזרו לתנאים

17. גיטין לו ע"א.

18. תוספות שם, ד"ה "מי איכא".

נורמליים. אדרבא, זו באה **לשמור** על ההלכה **ולהכשיר** את הקרקע לקיומה כראוי עם סילוק שעת הדחק. נשתמש באותה דוגמא שהזכרנו: תקנת פרוזבול נבעה ממצב מסויים: הצבור פסק מלהלוות מפחד שמא תשמיטנו שמיטה. המצוה הזאת בתנאים אלה, במקום להוות מנוף להתעלות נפשית ולתקנת סדרי החברה ברוח התורה - הפכה לגורם מכשיל. לא זו בלבד שלא נתבטלו הניגודים הכלכליים והחברותיים - בהימנעות העם מלהלוות, גם אותה טובת הנאה **לשעתה**, שזה ששעתו דחוקה היה יכול להשיג הלואה בלי רבית, גם זה נמנע מאתו. התקנה באה לתקן זאת, אולם מבלי לוותר על התכנית ארוכת-הטווח של עבודה לתיקון המדות **להחזרת המצב**, שחזתה תורה ורצתה תורה על קדמתו - שהמלוה ילוה ברצון גם אם יפסיד כספו. היה מוכרח איפוא להשאיר באיזו שהיא צורה "זכר לשמיטת כספים" - משהו **שיציין ויזכיר** שדרך זו שהולכים בה אינה אידיאלית ואינה פתרון, שאין זה אלא פתח לשעת סכנה, אבל אין להפכו לכניסה-ראשית. ודבר זה הושג ע"י תקנת פרוזבול! באופן מעשי הפרוזבול אמנם אינו משאיר כמעט את אפשרות קיום שמיטת הכספים. הן יכולים אנו להיות בטוחים כמעט במאה אחוז, שהמלוים ישתמשו בתקנה זו ואף פעם לא יקיימו שמיטת כספים. אולם מכל מקום **מסגרת ההלכה** של שמיטת כספים לא נפגעה: רק ע"י פרוזבול שביעית אינה משמטת ולא בלעדיו. דבר זה עצמו מהוה "זכר לשביעית" בצורה הנמרצת ביותר. המלוה מסדר הפרוזבול תמיד נזכר ועומד על כך, שבעצם - צורת השמיטה צריכה להיות אחרת, וכל בעל נפש יבדוק את עצמו שמא יכול הוא לפעול בנפשו קיום המצוה ככתבה וכרוחה. עם מתן האפשרות של עקיפת הלכה זו של שמיטת כספים מרגישים שזוהי **עקיפה על הנסיון** שיודעים שלא יוכלו לעמוד בו, מתוך הנחה שמוטב לא להתנסות בנסיון כזה שישמש רק למכשול. אולם כל דור ודור יראה את עצמו כחייב לחתור ולהשתדל לעלות למדרגה יותר גבוהה בו יוכל לעמוד בכבוד בנסיון שהועמד לפניו במקום לברוח ממנו.

הרי זה בדומה למה שלמדונו חז"ל: חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם יצחק ויעקב. אמירה זו עצמה וחתירה זו למעמד הגבוה, אף אם איננה מביאה אותנו למעמד גבוה זה - מכל מקום משפיעה בכדי לשמור על עצמנו מהדרדרות ולהכניס בנו רצון לשאוף תמיד לשלימות יתר. גם בנידון שלנו, ה"זכר לשביעית" תמיד יעמיד בפנינו את השאיפה להגיע לקיום השביעית כתיקונה.

ואכן מוצאים אנו בחז"ל¹⁹ ביטויים המעידים על אי-שביעת רצון מתקנה זו של הפרוזבול וחתירה לביטולה: "האי פרוזבולא עולבנא דדייני הוא" - אומר שמואל. "אי איישר חילי אבטליניה". לא נתאשר חילו ולא נתבטל הפרוזבול, ומ"מ העבירה אלינו הגמרא הד למשאלה זו, להשמיענו שאין אנו פטורים מלהתעורר ולדון בבעיה זו שוב ושוב... וזה הושג ע"י תקנת הפרוזבול; אילו היתה התקנה לבטל שמיטת כספים מעיקרה, היה זה כאילו מעביר קו על מצוה חביבה זו, ומי יודע אם הציבור היה עומד פעם על האבידה אשר אבדה לו בביטול מצוה זו.

אותו ענין עצמו יש לראות בהתנהגות לפי היתר המכירה או לפי מינוי כשליחי בית-דין. אף כאן אין אלו אלא היתרים לשעת הדחק. אף כאן לפנינו עקיפה על המצוה, בריחה מן הנסיון שמעמידה לפנינו מצוה זו של שמיטת קרקע, וכמובן מאליו - גם ויתור על אותם הישגים רוחניים רבי-ערך הגנוזים בעמידה בנסיון זה. אולם גם כאן עצם השימוש בהיתר, ההזדקקות לפעולה מסויימת בכדי להתיר, מבלי שנעקרה ח"ו המצוה מעיקרא - זה גופא משמש לנו "זכר לשמיטה" מאין כמוהו! תמיד נזכרים אנו שרק הוראת שעה, שרק דוחק החיים הוא שמזיק אותנו לזה, וממילא חיה בקרבנו תמיד ההרגשה כי עדיין אין אנו שלמים במצוה זו, תמיד העיניים נשואות לזמן בו יוכלו לוותר על השימוש בהיתר זה - "אי איישר חילי אבטליניה", ויוכלו לקיים המצוה ככתבה וכרוחה.

ואכן, מי מהצבור הדתי, הן מאלה שסומכים על היתר המכירה והן מאלה שנזקקו לצורות האחרות של היתרים שלא ע"י מכירה - שלא הרגיש גם בשמיטה זו את ה"עולבנא דדייני"? מי לא השתדל להשיג פירות שאין עליהם שום חשש שביעית, ולמעט את העבודות הנצרכות בשדה ובכרם עד כדי מינימום. בקרב כל אחד נתעוררה המשאלה והתקוה להגיענו לשמיטות הבאות, כשעם כניסת שנת השבע יוכנסו הטרקטורים והקומביינים ושאר האביזרים של כלי עבודת האדמה למוסכים ולמחסנים, יוברו השדות ויופקר פרי העץ לכל הרוצה ללא כל התחכמות וללא כל הערמה, והאיכר אשר ישוחרר במדה מרובה מעבודתו המפרכת הבולעת כל ימיו לרבות הלילות, יוכל להקדיש עצמו השנה ללימוד תורה ולהשתלמות רוחנית כבירה, מה שנבצר ממנו לעשות בששת השנים.

19. גיטין לו ע"ב.

אז לא יסתכלו על השביעית כסיוט וכהטרדה. אז **ישאפו** לשנה זאת לא פחות ממה ששואפים למנוחת **השבת** בימי השבוע. אז תשוב גם שמיטת הכספים למלא את התפקיד אשר נועד לה. או אז גם נזכה לביאת גואל צדק, לקיבוץ גלויות והחזרת היובל ושמיטות מן התורה.

אז תיפולנה המחיצות המעיקות על הכרתנו שבין מעמדות החברה. יבוטל הניגוד בין אלה שמלאכתם בעיר לבין אלה שמלאכתם בשדה. העם כולו מקצה עד קצה יתכנס בשנה זו למקומות תורה, וקול רינת התורה ישתפך בראש כל חוצות. במקום קנאה ושנאה ותחרות, במקום התרוצצות אין סוף ואין תכלית של "מי שיש לו מנה רוצה מאתים", במקום השתדלות להקמת בנייני פאר והתפארות סרק במלבושי מחלצות ומכונניות הדורות - תבוא שלוות השקט של השמחים בחלקם. וקנאה במדה שתהיה - תהיה זאת קנאת סופרים לריבוי חכמה להגדלת תנובה. חדות חיים ותעצומות עוז ימלאו כל חדרי הלב. במקום מהומה ומבוקה וחוסר תכלית וענין, ידע כל אחד למה הוא חי, ושלוש אמת ילכד את העם מקצה אל קצה - "וכל בניך לימודי ה' ורב שלום בניך - בוניך".

אשרי העם שככה לו, אשרי העם שה' אלוקיו!

שמיטה רק מתוך אחדות (שפת אמת, בהר, שנת תרמ"א)

כי מצות השמיטה הוא לבוא אל האחדות, שיד עשירים ועניים שוה בשמיטה. וזה סמיכת שמיטה להר סיני, (שם נאמר: ויחן שם ישראל- כאיש אחד בלב אחד) שע"י בחינת האחדות מתעורר כח קבלת התורה לבני-ישראל והתורה מיוחדת לבני-ישראל.

ענין סמיכת פרשת אונאה לשמיטה. הגם דכתוב: אם מעט השנים תמעיט מקנתו, עם כל זה עיקר אונאה אינו דוקא בענין השמיטין? אבל באמת עיקר אל תונו הוא כדי להיות בני ישראל באחדות, כמו שאחז"ל שאונאת דברים ג"כ בכלל, והנה מצוות השמיטה אינה מצווה פרטית, אבל כפי האחדות שיש בבני ישראל יכולים לקיים זאת המצווה. כמו שאמרו: בזמן שכל ישראל יכולים לקיים זאת המצווה. כמו שאמרו: בזמן שכל יושביה עליה. ולכן חרב המקדש ע"י שנאת חנם וע"י בטול שמיטין ויובלות כי הכל ענין אחד.